

İşgəncə verilməsi, işgəncənin təsiri ilə etifaedici izahatların (o cümlədən baxış və götürmə kimi əməliyyat axtarış tədbirlərinin, istintaq hərəkətlərinin gedişində) alınması haqqında iddialarla əlaqədar təcrübənin üzə çıxardığı problemlər.

1. Məhkəmə təcrübəsində təsadüf edilən, Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi ilə uzlaşmayan vəziyyət olaraq ilk növbədə qeyd edilməli olan hal odur ki, bəzən məhkəmələr müdafiə tərəfinin təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək icraatda işgəncəyə, pis rəftara məruz qalmasına, etirafedici izahat və ifadələrin, maddi sübutların, digər sübutların bu kimi qanunsuz metodlardan istifadə olunmaqla əldə olunmasına dair iddiaları ümumiyyətlə araşdırmır, hökmlərdə bu cür iddialara münasibət bildirmir, və yaxud da heç bir əsaslandırma gətirmədən, motivlərini əks etdirmədən belə iddiaları “özünümüdafiə xarakterli”, yəni əsassız dəlillər kimi qiymətləndirirlər.

Bir çox işlərdə təqsirləndirilən şəxslər gercəkdən də belə iddialardan məhkəmə baxışını yubatmaq üçün və yaxud özünümüdafiə vasitəsi kimi istifadə etsələr də, əlbəttə ki, bunu həmişə ehtimal edərək, məlumatı araşdırmadan onun həqiqətə uyğun olmaması haqqında mülahizə yürütmək və təqsirləndirilənin məhz məsuliyyətdən yayınması üçün belə vasitəyə əl atdığını qabaqcadan düşünmək olmaz.

Avropa Məhkəməsinin də hüquqi mövqeyi bundan ibarətdir ki, nəinki işgəncənin mövcudluğu, hətta işgəncə barədə iddiaların araşdırılmaması, təqsirləndirilən şəxsin Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi ilə təsbit edilən hüququnu pozur, yəni artıq özü-özlüyündə müdafiə tərəfinin işgəncə və digər qanunsuz metodlardan istifadə olunmaqla əldə olunması kimi dəlillə mübahisələndirdiyi sübutların mümkünlüyü, kifayətdənliyi üzrə məhkəmə qənaətini, ümumiyyətlə aparılan icraatın nəticələrini şübhə altına alan ciddi pozuntu kimi çıxış edir.

Avropa Məhkəməsinin şərh olunan məsələ üzrə hüquqi mövqeyini açıqlayan presedentlərə misal olaraq “Assenov və digərləri Bolqarıstana qarşı iş” üzrə 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərarı, “Aksoy Türkiyəyə qarşı iş” üzrə 26 noyabr 1996-cı il tarixli qərarı göstərmək olar.

Birinci işdə Assenov və onu təmsil edən valideynləri iddia edirdilər ki, Assenov polis əməkdaşları tərəfindən qəddarlıqla döyülmüşdür. Bolqarıstan hökuməti bu iddiaya etiraz etmişdir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə qədər məsələni araşdıran Avropa Komissiyası hadisələrin üstündən dörd ildən artıq vaxt keçdiyinə və Bolqarıstanın dövlət orqanları tərəfindən vaxtında kifayət qədər müstəqil istintaq aparılmadığına görə iddiaçının, və yaxud Bolqarıstan hökumətinin mülahizələrinin daha mötəbər olduğunu müəyyən edə bilməmişdir. Avropa Məhkəməsi də Komissiya kimi, ona təqdim olunmuş sübutlar əsasında ərizəçiyə xəsarətlərin polis tərəfindən yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsini qeyri-mümkün hesab etmişdir.

Buna baxmayaraq, Avropa Məhkəməsi Assenovun iddiasının əsaslı olması, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun baş verməsi haqqında qənaətə gədi, və belə nəticə üçün əsas yaradan hal olaraq xüsusilə onu qeyd etdi ki, “polis və ya digər dövlət nümayəndələri tərəfindən qeyri-qanuni şəkildə və 3-cü maddəyə zidd olaraq pis rəftara məruz qalması barədə sübut oluna bilən iddianın qaldırıldığı belə hallarda, bu müddəa, Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən Dövlətin “yurisdiksiyası daxilində hər kəsin Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə” dair ümumi öhdəliyi ilə birlikdə götürülməklə, effektiv rəsmi istintaqın aparılmasını birbaşa tələb edir. Həmin istintaq məsuliyyət daşıyanların müəyyən edilməsi və cəzalandırılmasına gətirib çıxartmaq iqtidarında olmalıdır. Əks halda, işgəncələrin və qeyri-insani, yaxud alçaldıcı rəftar və cəzaların ümumi hüquqi qaydada qadağan edilməsi, bunun fundamental vacibliyinə baxmayaraq, təcrübədə qeyri-effektiv olacaqdır və bəzi hallarda, Dövlət nümayəndələrinin faktiki olaraq cəzalandırılmadan öz nəzarəti altında olanların hüquqlarını pozmaq imkanı kimi çıxış edəcəkdir”.

“AksoyTürkiyəyə qarşı iş” üzrə qərarında da eyni mövqeyi sərgiləyən Avropa Məhkəməsi qeyri-insani rəftarla bağlı hadisənin rəsmən araşdırılmamasını 3-cü maddənin pozulması kimi səciyyələndirməklə yanaşı, həm də Konvensiyanın 13-cü maddəsinin pozulması kimi dəyərləndirdi (Konvensiyanın 13-cü maddəsində deyilir: “Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında təsirli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir”).

Məhkəmə həmin iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “3-cü maddə ilə qorunan hüquqların təbiəti 13-cü maddəyə də öz təsirini göstərir. İşgəncənin qadağan olunmasının böyük əhəmiyyətini və işgəncəyə məruz qalmış şəxslərin aciz vəziyyətini nəzərə alaraq, 13-cü maddə Dövlətlərin üzərinə daxili qanunvericilikdə mövcud olan vasitələrə xələl gətirmədən bütün işgəncə halları üzrə hərtərəfli və səmərəli istintaqın aparılması öhdəliyini qoyur”.

Təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə qədər icraatda polis əməkdaşlarının pis rəftarına məruz qalmasına dair müdafiə tərəfinin iddiasına məhkəmədə baxılmadığını göstərən hala misal olaraq Balışov Eldar Əzizulla oğlunun və qeyrilərinin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.1, 177.2.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair cinayət işini qeyd etmək olar.

Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsində həmin işə baxılarkən müdafiə tərəfinin E.Ə.Balışovun polis əməkdaşlarının pis rəftarına məruz qalması barədə iddia irəli sürüb, dəfələrlə bu halın araşdırılması üçün vəsatətlər qaldırmasına baxmayaraq, məhkəmə 14 avqust 2015-ci il tarixli hökmdə bu iddiaların üstündən sükutla keçmiş, heç bir şəkildə onlara münasibətini bildirməmişdir. Vəsatətlər üzrə məhkəmə baxışının gedişində qəbul edilmiş, məhkəmə iclas protokolunda təsvir olunmuş qərarlar da “vəsatət rədd edilsin” kimi müddəadan ibarət olub, rədd etmənin motivlərini əks etdirmədiyindən, faktiki olaraq işgəncə barədə iddialar baxılmadan qalmış, yəni araşdırılmamışdır.

2. Bəzən isə məhkəmələr işgəncə barədə iddiaları nəzərdən qaçırmaları da, araşdırma o qədər səthi və formal, hökmdə iddianın rədd edilməsi üçün gətirilən dəlillər irəli sürülmüş iddiaya o qədər qeyri-mütənasib olur ki, araşdırmanı adekvatlıq və səmərəlilik meyarlarına cavab verən təhqiqat kimi qəbul etmək, belə araşdırmanın gedişində müyyən olunmuş sayılan hallara, sübutların yolverilənliyinə və kifayət etməsinə dair məhkəmənin qənaətini mötəbər, inandırıcı nəticələr kimi qiymətləndirmək olmur.

Belə ki, bəzi hallarda məhkəmələr təqsirləndirilənin ona işgəncə verən şəxslər kimi göstərdiyi, əməliyyat-axtarış tədbirində, istintaq hərəkətində iştirak etmiş polis əməkdaşlarını, ən yaxşı hallarda isə əlavə olaraq hal şahidlərini məhkəmədə dindirməklə kifayətlənir, onların verdikləri ifadələrin yoxlanılması üçün başqa informasiya mənbələrinin olub-olmamasını nəzərdən keçirmir, digər sübutların məhkəmədə tədqiq edilməsi üçün tədbirlər görmürlər.

Halbuki, işgəncə verdikləri iddia edilən əməliyyat-axtarış tədbirini aparmış əməkdaşlar və bir çox hallarda onlarla etibarlı münasibətlərdə olan hal şahidləri əslində işgəncə barədə iddia ilə əlaqədar maraqlı şəxslər qismində çıxış edirlər.

Nəticədə, ortada işgəncə barədə iddia olduğuna, lakin həmin iddianın yoxlanılması üçün adekvat araşdırma aparılmadığına görə, işgəncənin olub-olmaması (ifadələrin, maddi sübutun, digər sübutların işgəncənin təsiri ilə əldə olunub-olunmaması) məsələsi üzrə mövcud olan şübhə aradan qaldırılmamış olur,

yəni faktiki olaraq CPM-in 21.2, 125.1, 125.2.2 və 145.3-cü maddələrinin tələblərinin ziddinə olaraq şübhə təqsirləndirilənin ziyanına təfsir edilməklə onun məhkəməyədək icraatda verdiyi (müdafiə tərəfinin işgəncənin təsiri ilə əldə olunduğunu iddia etdiyi) ifadələrdən, digər sübutlardan ittihamın əsaslandırılmasında istifadə olunur və digər sübutlarla yanaşı həmin sübutlara görə də şəxsin cinayətdə təqsirli bilinməsinə dair ittiham hökmü çıxarılır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 125.1-ci maddəsinə əsasən “məlumatların, sənədlərin, və digər əşyaların həqiqilinə, yaranma mənbəyinə və əldə edilməsi hallarına şübhələr olmadıqda onlar sübut kimi qəbul edilə bilirlər”.

CPM-in 125.2.2-ci maddəsi zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan hərəkətlərin tətbiq edilməsi ilə əldə olunan sübutları yoverilməz elan edir.

Cinayət-Prosessual Qanunun 21.2 və 145.3-cü maddələri isə məhkəmələrdən şübhələri təqsirləndirilən şəxsin qeyrinə təfsir etməyi tələb edir.

Odur ki, belə hökmlər kifayət qədər əsaslandırılmış sayıla, o cümlədən məhkəmənin hökmündə yalnız həmin şəxslərin ifadələri əsasında işgəncəyə dair iddianı rədd etməsi, müdafiə tərəfinin işgəncə barədə dəlillə mübahisələndirdiyi sübutları (təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək icraatda verdiyi etirafedici ifadələri, ondan götürülmüş maddi sübutu, müvafiq istintaq, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin protokollarını) yolverilən hesab etməsi tam, hərətərəfli obyektiv araşdırmaya əsaslanan nəticələr kimi qiymətləndirilə, ehtimal edilən işgəncə faktı isə araşdırılmış sayıla bilməz.

Bu səbəbdən, məhkəmələr işgəncə, pis rəftar barədə iddialar irəli sürüldükdə, yalnız maraqlı şəxslərin ifadələri ilə kifayətlənməyib daha dərin və ətraflı araşdırma aparmalı, o cümlədən təqsirləndirilən şəxsi tibbi ekspertlərin müayinəsindən keçirməli, onun tutulana qədər (əməliyyat axtarış tədbirinədək) və bundan sonra sağlamlıq vəziyyəti barədə məlumat verə biləcək şəxslərin dairəsini müyyən edib, onların (məsələn, qohumların, təqsirləndirilən şəxslə birlikdə müvəqqəti saxlama, istintaq təcridxanalarında olmuş şəxslərin, digər kənar müşahidəçilərin) dindirilməsini təmin etməli, tutulması (həbs edilməsi) ilə əlaqədar tərtib edilmiş şəxsi işi təcridxanadan tələb edib onun materiallarını, o cümlədən MST-yə, istintaq təcridxanasına daxil olarkən şəxsin sağlamlıq vəziyyətinə dair sənədləri tədqiq etməlidirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirləndirilən şəxsin tutulana qədər və bundan sonrakı sağlamlıq vəziyyəti müqayisə edilərkən onda müvəqqəti saxlama yerində və yaxud istintaq təcridxanasında olduğu dövrə uyğun gələn xəsarətlərin aşkar edilməsi Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə görə onun işgəncəyə, pis rəftara məruz qalmasını ehtimal etmək üçün əsasdır və belə vəziyyətlərdə şəxsin işgəncəyə məruz qalmamasının subut edilməsi yükü dövlətin, yəni cinayət prosesində ittiham tərəfinin üzərinə düşür.

Məsələn, “Tomasi Fransaya qarşı iş”də (1992-ci il) Avropa Məhkəməsi qərara almışdır ki, “əgər şəxs həbs olunarkən sağlam olubsa, lakin azad olunarkən onun bədəni üzərində xəsarətlərin olması müəyyən edilirsə, dövlət belə xəsarətlərin səbəbləri barədə inandırıcı izahat təqdim etməlidir, yox əgər dövlət bunu edə bilmirsə, onda Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulması haqqında məsələnin qaldırılması üçün tam əsas yaranır”.

Şərh olunan məsələyə aid pozuntulara yol verildiyi cinayət işinə misal olaraq İbrahimov Əlyar Əliqulu oğlunun Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 25 fevral 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən Azərbaycan Respublikası CM-in 234.4.1 və 234.4.3-cü maddələri ilə təqsirli bilinib, 11 (on bir) il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməsinə dair cinayət işini göstərmək olar.

Həmin hökmdən məhkumun müdafiəçilərinin verdikləri apellyasiya şikayətləri Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin 6 may 2011-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilməmiş, hökm dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından məhkumun müdafiəçilərinin kassasiya şikayətləri ilə əlaqədar cinayət işinə baxmış Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət kollegiyası Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət kollegiyasının qərarını ləğv etmiş, işi yeni apellyasiya baxışına təyin etmişdir.

Həmin iş üzrə verilmiş kassasiya şikayətlərində müdafiə tərəfi iddia edirdi ki, birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələri Əlyar İbrahimovun məhkəməyədək icraatda işgəncəyə məruz qalmasını araşdırılmadan onun işgəncə altında verdiyi ifadələrini sübut kimi qəbul etmişdilər.

Həqiqətən də məhkəmələrin yekun qərarlarından görünürdü ki, birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələri Ə.Ə.İbrahimovun narkotik vasitəni qanunsuz olaraq əldə edib şosse yolun kənarında torpağa basdırıb saxlaması və hadisə günü oradan çıxardıb şərti alıcıya verməsi haqqında nəticələrini məhz Ə.Ə.İbrahimovun

özünün ibtidai istintaqın ilkin mərhələsində verdiyi, lakin məhkəmədə imtina etdiyi etirafedici ifadələri ilə əsaslandırılmışdılar.

Ə.Ə.İbrahimov məhkəmə baxışında həmin ifadələrdən imtina etməsini polislər tərəfindən tutulduqdan sonra fiziki və psixoloji təzyiqlərə məruz qalması, döyülməsi və bunların təsiri altında həqiqətə uyğun olmayan izahat və ifadələr verməsi ilə izah etmişdi.

Birinci instansiya məhkəməsi Ə.Ə.İbrahimovun irəli sürdüyü dəlillərin yoxlanılması məqsədi ilə 23 dekabr 2010-cu il tarixli qərarla məhkəmə-tibbi ekspertizası təyin etsə də, həmin ekspertizanın 17 yanvar 2011-ci il tarixli rəyini hökmdə ümumiyyətlə şərh etməmişdi.

Halbuki, rəydə Ə.Ə.İbrahimovun sol aşağı ətrafının üst pəncə və baldırının aşağı 3/1-nin ön səthində küt əşyanın təsirindən törənən piqmentasiya sahələrinin (sağalmış yara izlərinin) müəyyən edilməsi, xəsarətlər tam sağaldığına görə onların əmələ gəlmə mexanizmi, müddəti haqqında fikir söyləməyin mümkün olmaması göstərilmişdi.

Apellyasiya məhkəməsinin qərarında isə hökmdən fərqli olaraq, sözügedən ekspert rəyinə dair mülahizələrə yer verilmişdi.

Lakin, apellyasiya məhkəməsi də Ə.Ə.İbrahimovun polis tərəfindən döyülməsinə dair ifadəsini yalan, ekspert rəyini isə onun döyülməsinə dəlalət etməyən sübut kimi qiymətləndirərkən bu məsələ ilə bağlı konkret araşdırma aparmamış, şahidləri dindirməmiş, sənədlər tələb edib tədqiq etməmişdi. Məhkəmə müstəsna olaraq Ə.Ə.İbrahimovun özünün ifadələrinin şərh edilməsi və onun, eləcə də müdafiəçisinin ibtidai istintaqda işgəncə barədə məsələ qaldırmadıqlarına istinad etməklə kifayətlənmişdi. O cümlədən, məhkəmə qərarında qeyd etmişdi ki, Ə.Ə.İbrahimov birinci instansiya məhkəməsində əvvəlcə təpik və yumruqla bədəninə müxtəlif nahiyələrinə zərbələrin vurulması ilə döyüldüyünü göstərsə də, ekspert rəyi alındıqdan sonra ifadəsini həmin rəyə uyğunlaşdırmaqla dəyişmiş, polis əməkdaşlarının onun pəncəsinə stul qoyaraq işgəncə verdiklərini bildirmişdir.

Kassasiya baxışında apellyasiya məhkəməsinin qərarında göstərilənlərin əksinə olaraq, müdafiə tərəfinin hələ ibtidai istintaq mərhələsində Ə.Ə.İbrahimovun polislər tərəfindən döyülməsini iddia edərək, bununla bağlı çoxsaylı müraciətlər etməsi və məhkəmə-tibbi ekspertizanın təyin olunmasınadək ayaq barmaqlarında işgəncə izlərinin olması barədə ifadələr verməsi müəyyən edilmişdi.

Odur ki, Ali Məhkəmənin Cinayət kollegiyası apellyasiya məhkəməsinin işgəncə ilə bağlı müdafiə tərəfinin iddiasına baxarkən Azərbaycan Respublikası CPM-in 143-cü maddəsinin sübutların toplanılması sahəsində məhkəməyə verdiyi imkanlardan lazımınca istifadə etməməsi, o cümlədən məlumatlı şəxsləri müəyyən edib dindirməməsi, Ə.Ə.İbrahimovun şübhəli şəxs qismində saxlanıldığı müvəqqəti saxlama təcridxanasından, həbsdə saxlanıldığı istintaq təcridxanasından onun həmin yerlərə qəbul olunarkən sağlamlıq vəziyyətini əks etdirən müvafiq sənədləri alıb tədqiq etməməsi haqqında nəticəyə gəlib, şərh olunan məsələ üzrə birinci və apellyasiya məhkəmələrində aparılmış araşdırmanın keyfiyyətini və dərinliyini qaneedici hesab etməmiş, 11 yanvar 2012-ci il tarixli qərarla yenidən apellyasiya baxışının keçirilməsini təyin edib, işgəncə barədə iddiaların təkrar araşdırılmasını zəruri saymışdı.

Həmin işə kassasiya qaydasında baxılmanın üzə çıxardığı digər pozuntu isə o, idi ki, birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələri işgəncənin mövcud olması, işgəncənin təsiri ilə Ə.Ə.İbrahimovdan etirafedici ifadələrin alınması barədə müdafiə tərəfinin iddiası araşdırılmadığı, yəni bu məsələ üzrə şübhələr ortada olduğu vəziyyətdə, həmin etirafedici ifadələri mümkün sübutlar kimi qiymətləndirib, onlardan ittihamın əsaslandırılmasında istifadə etmişdilər, yəni sübutun yolverilənliyi məsələsi üzrə şübhəni təqsirləndirilənin xeyrinə deyil, ziyanına şərh etmişdilər.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Məhkəmə hökmü haqqında” 1996-cı il 27 dekabr tarixli qərarında da məhkəmələrə tövsiyyə olunmuşdur ki, cinayət-prosessual qanunun pozulması ilə əldə olunmuş sübutları sübutların siyahısından çıxarsınlar.

3. Bir çox hallarda işgəncə barədə məhkəmədə irəli sürülmüş iddiaya baxılması zamanı müəyyən olunur ki, müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin gedişində və ondan sonra ibtidai istintaqın ilkin mərhələsində şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi qismində təyinat üzrə vəkil iştirak etmişdir (bəzən, hətta şəxs şübhəli şəxs statusunda olmadığı vəziyyətdə onun yaşadığı evə baxış keçirilərkən və yaxud o, polisə gətirildikdə üzərinə baxış və götürmə həyata keçirilərkən həmin əməliyyat axtarış tədbirində əməliyyat axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın dəvət etdiyi vəkil iştirak edir).

Həmin dövrdə nə şübhəli (təqsirləndirilən) şəxs, nə də ki, onun “müdafiəçisi” işgəncə barədə iddialar irəli sürümlər.

Lakin, cinayət prosesinə (ibtidai istintaqa) müqavilə üzrə müdafiəçi buraxıldıqda, müdafiə tərəfi işgəncənin verilməsi, ilkin sübutların işgəncənin təsiri

ilə toplanılması barədə iddialar irəli sürməyə başlayır, bu iddialarını məhkəmə baxışında da təkrarlayırlar.

Məhkəmələr isə bir qayda olaraq, mübahisələndirilən əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində, yolverilənliyi mübahisələndirilən sübutun əldə edilməsində təyinat üzrə vəkilin iştirak etməsinə istinad edərək, öz-özlüyündə bu faktı işgəncə barədə iddiaların əsassızlığına dəlalət edən hal kimi şərh edir, mübahisələndirilən əməliyyat-axtarış (istintaq) hərəkətini qanuni, onun gedişində əldə olunmuş sübutu isə CPM-in 125-ci maddəsinin tələbləri nöqtəyi-nəzərindən yolverilən hesab edirlər.

Lakin, təyinat üzrə vəkilin iştirak etdiyi dövrdə şəxsin işgəncələrə məruz qalması barədə prosesin sonrakı mərhələlərində (müqavilə üzrə vəkilin iştirak etdiyi zamanlarda) iddiaların irəli sürülməsi, bu cür iddiaların sayının çoxluğu, demək olar ki, heç bir işdə təyinat üzrə vəkilin şəxsin işgəncəyə məruz qalması barədə məsələ qaldırmaması işgəncədən müdafiə olunmaq baxımından təyinat üzrə vəkilin prosesdə iştirak etməsinin o qədər də səmərəli vasitə olmadığını üzə çıxardır və əlavə təminatlara zərurətin olduğunu göstərir.

Belə təminatlar qismində şəxsin polisə gətirildiyi və yaxud hər hansı başqa şəkildə bu və ya digər tədbirə (məsələn, evinə baxış kimi əməliyyat-axtarış tədbirinə) məruz qaldığı hallarda onun özünə müdafiəçi tutmaq üçün real imkanların yaradılması (məsələn, ilkin mərhələdən qohumlarına məlumat verilməsi və onların təqdim etdikləri müdafiəçinin cinayət prosesinə buraxılması) çıxış edə bilər.

Şəxsdən ilkin izahatın alınması, əməliyyat axtarış tədbirinin keçirilməsi (xüsusilə sonradan əsas sübut kimi çıxış edən maddi sübutun, məsələn şəxsin üzərinə, yaşadığı evə baxışın keçirilməsi zamanı narkotik vasitənin götürülməsi) zamanı təfəssilatlı, yəni bütöv tədbirinin gedişini, iştirak edən şəxsləri, onlara hüquq və vəzifələrin izah olunmasını, şübhəlinin xarici görkəmini, onun verdiyi izahatları əks etdirən videoçəkilişdən istifadə olunması da işgəncəyə qarşı səmərəli vasitə, bu barədə iddiaların məhkəmədə yoxlanılması üçün mühüm material rolunu oynaya bilər.

Odur ki, məhkəmələr cinayət işlərinə baxılması zamanı işgəncə barədə və müvafiq olaraq sübutların yolverilənliyinin mübahisələndirilməsi üzrə iddiaları araşdırdıqda elə etməlidirlər ki, cinayət təqibi, əməliyyat axtarış tədbirini həyata keçirən orqanları gercəkdən də istintaq hərəkətlərini, əməliyyat-axtarış tədbirlərini işgəncəni istisna edən şəraitdə, yəni şəxsin qohumlarına vaxtında xəbər verməklə, onun özünün seçdiyi, qohumlarının təqdim etdikləri vəkillə, videçəkilişdən istifadə

etməklə aparmağa istiqamətləndirsinlər, özləri formallıqdan uzaq olub təyinat üzrə vəkilin iştirak etməsinə özü-özlüyündə işgəncəni istisna edən vasitə kimi baxmasınlar, cinayət təqibini həyata keçirən orqanları isə belə formallıqdan çəkindirsinlər (buna isə işgənə barədə iddialar üzrə nəticələrini məhkəmə qərarlarında müvafiq qaydada əsaslandırmaqla, sübutların işgəncə ilə əldə edilməsi mövzusunda şübhələr aradan qaldırılmadıqda onları yolverilməz hesab edib sübutların sırasından xaric etməklə, pozuntulara yol vermiş şəxslər barəsində xüsusi qərarlar çıxarmaqla nail olmaq olar).

4. Şəxsin işgəncəyə məruz qalması, işgəncənin təsiri ilə əməliyyat-axtarış tədbirinin gedişində özünə qarşı izahat verməsi, maddi sübutun götürülməsinin işgəncədən irəli gəlməsi barədə məhkəmə baxışı zamanı müdafiə tərəfinin iddialarına baxılarkən belə iddiaların həmin əməliyyat-axtarış tədbirində hal şahidlərinin iştirak etməsinə görə rədd edilməsi də eyni qəbildən olan problemdir.

Çünki, bir çox hallarda məhkəmələr özü-özlüyündə işgəncələr barədə iddiaların əsassız olduğunu göstərən hal kimi əməliyyat-axtarış tədbirində hal şahidlərinin iştirak etməsinə istinad edirlər.

Halbuki, müdafiə tərəfi şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirinin gedişində və yaxud ondan əvvəl işgəncəyə məruz qalması barədə iddia irəli sürüb, əməliyyat-axtarış tədbirinin qanuniliyini, onun gedişində əldə olunmuş sübutun yolverilənliyini mübahisləndirdiyi hallarda, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun məqsədləri üçün sadəcə əməliyyat-axtarış tədbirində hal şahidlərinin iştirak etməsinə istinad qanəddici sayıla bilməz.

Belə vəziyyətlərdə hal şahidlərinin iştirak etməsinin gercəkdən də işgəncəni istisna edib-etməməsi araşdırılmalı, o cümlədən hal şahidlərinin ifadələri məhkəmədə dinlənilməli, onlar işgəncənin olub-olmaması, şübhəli şəxsdə işgəncənin əlamətlərini görüb-görməmələri barədə sorğu-sual edilməli, hal şahidlərinə hüquq və vəzifələrinin izah edilib-edilməməsi, onların maraqlı şəxslər olub-olmamaları (əvvəllər də anaoloji tədbirlərdə eyni orqan tərəfindən hal şahidləri qismində cəlb edilib-edilməmələri) yoxlanılmalı, hal şahidlərinin verdikləri məlumatlar digər sübutlarla, o cümlədən əməliyyat-axtarış tədbirində iştirak edənlərin, təqsirləndirilən şəxsin verdiyi ifadələrlə obyektiv müqayisə edilməklə qiymətləndirilməlidir.

5. Təcrübədə mövcud olan problem olaraq məhkəmələrin işgəncə barədə iddiaları rədd edərkən, məhkəməyədək icraatda işgəncənin araşdırılması üzrə qərarlara tənqidi yanaşmadan, o cümlədən araşdırmanın hansı orqan tərəfindən

aparıldığına əhəmiyyət vermədən bu qərarlara işgəncə barədə iddiaların araşdırıldığını göstərən və həmin iddiaların əsassız olmasını müəyyən edən mötəbər aktlar kimi istinad etmələrini göstərmək olar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, əgər şəxs məhkəməyəqədər əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirmiş orqanın əməkdaşlarının işgəncələrinə məruz qalması barədə iddia irəli sürmüşsə və məhkəmədə də bu iddianı təkrarlayırsa, məhkəməyədək icraatda işgəncə barədə iddianın əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirmiş orqanın da aid olduğu müvafiq dövlət qurumunun müstəntiqi (məsələn polis əməkdaşının işgəncə tətbiq etməsi barədə iddianın polisin müstəntiqi) tərəfindən yoxlanılması araşdırmaçının qərəzsizliyi və müstəqilliyi meyarları baxımından qaneedici sayıla bilməz.

Bunu Avropa Məhkəməsi “Layıcov Azərbaycana qarşı iş” üzrə qərarında xüsusi olaraq qeyd etmişdir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 234.1-ci maddəsi ilə məhkum olunmuş Layıcov Avropa Məhkəməsinə verdiyi ərizəsində tutularkən Zaqatala Rayon Polis Şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən pis rəftara məruz qalmasından şikayət edərək, onun Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüququnun pozulduğunu iddia edirdi.

Hökumət isə bu iddia ilə razılaşmayaraq, pis rəftarla bağlı iddiaların səmərəli şəkildə araşdırıldığını bildirir və bu zaman xüsusilə ona istinad edirdi ki, işin istintaqını aparan Zaqatala Rayon Polis Şöbəsinin müstəntiqi iddianı araşdırdıqdan sonra 2005-ci il 14 iyun tarixli sübutların qiymətləndirilməsinə dair qərarında cinayət işinə başlamaqdan imtina etmişdir (qərarın 49-cu bəndi).

Avropa Məhkəməsi şərh olunan mübahisə predmeti, o cümlədən pis rəftarla bağlı iddianı səmərəli şəkildə araşdırmağa müvəffəq ola biləcək orqanlar barədə hüquqi mövqeyini bildirərkən qərarın 52-ci bəndində qeyd etdi ki, “Konvensiyanın 2-ci və 3-cü maddələri ilə tələb olunan araşdırmanın səmərəli olması üçün araşdırmanın aparılmasına görə məsul olan və onu həyata keçirən şəxslər hüquqi baxımdan və reallıqda müstəqil və qərəzsiz olmalıdırlar. Bu, yalnız hadisələrə cəlb olunmuş şəxslər arasında hər hansı iyerarxik və ya institusional əlaqənin olmamasını deyil, eyni zamanda praktiki baxımdan müstəqilliyi tələb edir”.

“Lakin hazırkı işdə ərizəçinin Zaqatala Rayon Polis Şöbəsi tərəfindən pis rəftara məruz qoyulması barədə iddiası bu fakt Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən etiraf edilməzdən öncə Zaqatala Rayon Polis Şöbəsi tərəfindən araşdırılmışdır.

Beləliklə də, ərizəçinin şikayəti cinayəti törətməsi iddia olunan əməkdaşların mənsub olduqları polis şöbəsinin özü tərəfindən araşdırılmışdır”.

Belə olan halda isə, Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə, polis şöbəsinin müstəntiqinin həmin şöbənin əməkdaşlarının kobud rəftarı ilə bağlı apardığı araşdırma müstəqil hesab oluna bilməz (qərarın 55-ci bəndi).

Qeyd olunan səbəbdən Məhkəmə ərizəçinin pis rəftarla bağlı iddiası ilə əlaqədar hər hansı səmərəli istintaqın aparılmaması, müvafiq olaraq Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun baş verməsi haqqında nəticəyə gəldi (qərarın 56-cı bəndi).

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 215.3.2-ci maddəsi də əməliyyat-axtarış tədbiri keçirmək səlahiyyətində olan orqanların, o cümlədən polis əməkdaşlarının cinayət etmələri barədə ərizələrə prokurorluq orqanlarında baxılmasını nəzərdə tutur.

Lakin, nəinki Layıcovun barəsində cinayət işinə baxılan dövrdə, hətta indi də təcrübədə elə hallara təsadüf olunur ki, məhkəmələr polis əməkdaşlarının işgəncə tətbiq etmələri barədə müdafiə tərəfinin iddialarına elə polis orqanının özünün müstəntiqi tərəfindən baxılması ilə qane olur, bu cür “yoxlamayı” işgəncə barədə iddiaları məhkəmədə araşdırmaq zərurətini ortadan qaldıran hal kimi dəyərləndirirlər.

Buna misal olaraq, Əsgərov Firqan Əbuhüseyn oğlunun Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 12 sentyabr 2013-cü il tarixli hökmünə əsasən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 181.2.5-ci maddəsi ilə təqsirli bilinərək, 9 (doqquz) il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməsinə dair cinayət işini göstərmək olar.

Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət kollegiyasının 21 may 2014-cü il tarixli qərarı ilə məhkum F.Ə.Əsgərovun müdafiəçisi tərəfindən verilmiş apellyasiya şikayəti qismən təmin olunmuş, Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 12 sentyabr 2013-cü il tarixli hökmü dəyişdirilmiş, F.Ə.Əsgərovun əməli Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 181.2.5-ci maddəsindən həmin Məcəllənin 180.2.4-cü maddəsinə tövsif olunmuş və ona CM-in 180.2.4-cü maddəsi ilə 5 (beş) il 6 (altı) ay müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Həmin işdə müdafiə tərəfi ibtidai istintaqda olduğu kimi məhkəmədə də Firqan Əsgərovun tutularkən Salyan Rayon Polis Şöbəsinin əməkdaşlarının pis rəftarına məruz qaldığını, tətbiq olunmuş işgəncənin təsiri ilə ilkin araşdırma və

ibtidai istintaqın ilk dövrlərində etirafedici izahat və ifadələr verməyə məcbur edildiyini iddia edirdi.

Birinci instansiya məhkəməsi işgəncə barədə iddianı rədd edərkən hökmdə xüsusilə ona əsaslanmışdı ki, müdafiə tərəfinin Fırqan Əsgərovun Salyan Rayon Polis Şöbəsində işgəncəyə məruz qalması barədə iddiası ibtidai istintaqın gedişində yoxlanılmış və cinayət işi üzrə icraatı aparan müstəntiqin 28 mart 2013-cü il tarixli sübutların qiymətləndirilməsi haqqında qərarında işgəncə faktının mövcud olması müəyyən edilməmiş, cinayət işinin başlanılması rədd edilmişdir.

Lakin, məhkəmə işgəncə faktının araşdırılması üzrə cinayət təqibi orqanının nəticələri ilə qane olarkən onu nəzərindən qaçırmışdır ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 215.3.2-ci maddəsinin, habelə Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin və onun tətbiqi üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinin ziddinə olaraq, polis əməkdaşlarının pis rəftarına dair müdafiə tərəfinin iddiası prokurorluq tərəfindən deyil, buna səlahiyyəti çatmayan, müstəqillik və qərəzsizlik meyarlarına cavab verməyən Salyan Rayon Polis Şöbəsinin də daxil olduğu Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin İstintaq şöbəsinin müstəntiqi (cinayət işi üzrə ibtidai istintaqı aparan şəxs) tərəfindən “araşdırılmış” və rədd edilmişdir.

6. Lakin, işgəncə barədə iddianın səlahiyyətli prokurorluq orqanı tərəfindən yoxlanılması da, məhkəməni işgəncə barədə məhkəmədə təkrar irəli sürülən iddiaya baxmaq vəzifəsindən azad etmir.

Təcrübədə isə rastlaşdığımız vəziyyət əsasən belədir ki, məhkəmələr işgəncə barədə iddiaya cinayət işi üzrə icraatdan kənar prokurorluq tərəfindən baxılması və iddia üzrə cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi ilə qane olur, araşdırmanın nə dərəcədə keyfiyyətli, səmərəli və adekvat olmasını isə nəzərdən keçirmirlər.

Halbuki, heç də işgəncə barədə iddialara baxılması üzrə prokurorluq orqanlarının bütün qərarlarının keyfiyyətli və dərin araşdırmaya əsaslandığını, formallıqdan uzaq olduğunu söyləmək mümkün deyil.

Çünki, cinayət işlərində olan prokurorluğun işgəncə barədə iddiaların araşdırılması üzrə qərarlarından görünür ki, bir qayda olaraq bu araşdırmalar da bəzələndə şikayət edilən əməliyyat-axtarş fəaliyyətini həyata keçirən orqanının əməkdaşlarının, eləcə də mübahisləndirilən əməliyyat-axtarış, istintaq hərəkətinin gedişində iştirak etmiş hal şahidlərinin dindirilməsi və bir çox hallarda şikayət edilən hadisədən uzun müddət keçdikdən sonra məhkəmə-tibbi ekspertizanın

keçirilməsi ilə tamamlanır və həmin araşdırmalar əsasən işgəncə faktının müəyyən edilməməsi, cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi ilə nəticələnirlər.

Bu cür, yəni kənar və işin nəticəsində maraqlı olmayan şəxslərin dindirilmədiyi, əsasən maraqlı şəxslərin lazımınca yoxlanılmayan məlumatlarına və vaxtına keçirilmədiyi üçün səmərəsiz olan məhkəmə-tibbi ekspertizanın rəyinə əsaslanan araşdırma isə Avropa Məhkəməsinin müəyyən etdiyi standartlar baxımından qaneedici sayıla və müdafiə tərəfinin işgəncə barədə iddialarını mötəbərliklə təkzib edən, məhkəməni işgəncə faktının olub-olmamasını məhkəmə baxışında tədqiq edilmiş sübutlar əsasında müəyyən etmək vəzifəsindən azad edən tədqiqat kimi nəzərdən keçirilə bilməz.

Bu məsələyə münasibətini “Layıcov Azərbaycana qarşı iş” üzrə qərarında bildirən Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, “pis rəftarla bağlı araşdırma hərtərəfli aparılmalıdır. Bu o deməkdir ki, dövlət orqanları daim nə baş verdiyini müəyyənləşdirmək üçün ciddi səy göstərməli və araşdırmaya xitam vermək üçün və ya qərarlarının əsası kimi tələsik, yaxud əsassız nəticələrə əsaslanmamalıdırlar. Onlar hadisə ilə bağlı sübutların toplanması, o cümlədən, *inter alia* hadisəni görmüş şahidlərin dindirilməsi və məhkəmə-tibb ekspertizasının keçirilməsi üçün bütün zəruri addımları atmalıdırlar” (qərarın 53-cü bəndi).

Məhkəmələrin müdafiə tərəfinin məhkəmə baxışında təkrarladığı işgəncə barədə iddialarını müstəqil araşdırma aparmadan, müstəsna olaraq həmin iddianın məhkəməyədək icraatda prokurorluq tərəfindən yoxlanılmasına və əsassızlığının müəyyən olunmasına görə rədd etməsi həm də ona görə qəbul edilməzdir ki, bu vəziyyət cinayət prosesində heç bir sübutun qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsinin olmamasına dair CPM-in 33.3 və məhkəmənin gəldiyi nəticələrin yalnız məhkəmədə tədqiq olunmuş sübutlara əsaslanmasına dair CPM-in 349.5.2-ci maddəsinin tələbləri ilə uzlaşmır.

Çünki, faktiki olaraq məhkəmələr işgəncə barədə iddianı yoxlamadan yalnız prokurorluğun apardığı araşdırmanın nəticələrinə görə rədd edərkən və bu iddia ilə mübahisə/ləndirilən sübutu da (məsələn, təqsirləndirilən şəxsin ibtidai istintaqda verdiyi etirafedici ifadəni) mümkün və mötəbər sübut kimi qəbul edərkən, həmin ifadənin mükünlüyü məsələsini məhkəmə baxışının nəticələrinə görə deyil, prokurorluğun cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi haqqında qərarına əsasən həll edir və beləliklə, sözügedən sübutun qüvvəsini qabaqcadan müəyyən etmiş olur.

Odur ki, işgəncə barədə iddiaların yoxlanılmasına və rədd edilməsinə dair məhkəməyədək icraatda səlahiyyətli orqan tərəfindən qəbul edilmiş qərarlar olduqda da, məhkəmələr buna özü-özlüyündə işgəncə barədə məhkəmədə yenidən irəli sürülən iddianın əsassız olduğunu göstərən, məhkəməni işgəncə barədə iddianı araşdırmaq vəzifəsindən azad edən hal kimi baxmamalı, məhkəməyədək icraatda aparılmış araşdırmanın keyfiyyətinin yoxlanılması da daxil olmaqla işgəncə barədə iddianın səmərəli şəkildə araşdırılması üçün bütün zəruri tədbirləri görməli, o cümlədən tərəflərin təqdim etdikləri və öz təşəbbüsü ilə zəruri sübutları tədqiq etməlidirlər. İşgəncə barədə iddia, sübutların yolverilənliyi məsələləri üzrə məhkəmə qənaəti də prokurorluğun qərarına görə deyil, məhkəmədə baxılmış sübutlara müvafiq olaraq əsaslandırılmalıdır.